

ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових поглядів учених розглянуто зарубіжний досвід вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. Акцентовано увагу на тому, що термін «тимчасове вилучення майна» в правових нормах указаних у статті країн не використовується, адже в цих державах вилучення майна є дією, пов'язаною з обмеженням прав громадян, воно може бути як самостійним заходом, так й елементом обшуку.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, кримінальне процесуальне законодавство, англосаксонська правова система.

Постановка проблеми. Інститут тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України є відносно новим. У зв'язку з цим очевидною та виправданою є недосконалість процедури його застосування. Як цілком слушно з указанного приводу висловились О.С. Войтюк та О.В. Кравченко, сьогодні українська кримінальна процесуальна діяльність перебуває у стані остаточного пристосування до змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Проте все одно залишилися невирішені питання, а деякі зміни не пішли на краще [1, с. 175]. Для виправлення вказаного положення справ потрібно поряд із дослідженням слідчої практики його застосування, а також удосконалення її нормативно-правової регламентації звернутися до досвіду здійснення тимчасового вилучення майна в зарубіжних країнах різних правових систем, адже в більш розвинених країнах з аналогічними проблемами стикалися раніше, а отже, віднайшли певні рішення. Зрозуміло, що не весь зарубіжний досвід може знадобитися для вдосконалення українського законодавства. Також необхідно враховувати, що не існує досконалого законодавства, а тому треба розібратися, що саме є практичним у законодавствах, визначити аспекти, які варто дослідити й використати [1, с. 175]. Аналіз кримінального процесуального законодавства інших країн варто здійснювати з урахуванням того, до якого типу правової системи належить та чи інша держава. Адже вказані системи різняться між собою низкою ознак. Як приклад ступенем рецесії римського права; джерелами права та їх ієрархією; структурою системи права та правозастосовною діяльністю [2, с. 563–567]. Загальноприйнятним є виокремлення англо-американської та романо-германської (континентальної) правових систем. Однак рамки наукового дослідження не дають нам змогу розглянути досвід країн обох цих правових систем, а тому окрема увага буде приділена саме державам англо-американської правової системи.

Окремі проблемні питання зарубіжного досвіду тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві різних країн у наукових працях розглядали

Л.Д. Удалова, Ю.Д. Москалюк, О.П. Кучинська, С.М. Смоков, Г.К. Кожевников, В.І. Галаган, Ю.П. Алєнін, М.А. Погорєцький і багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, у науковій літературі відсутнє єдине комплексне дослідження, присвячене досвіду тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи.

Саме тому **метою статті** є розглянути досвід тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи розгляд основного питання, відзначимо, що в англосаксонській системі права, представленій Сполученими Штатами Америки (далі – США) та Великою Британією, відсутнє кодифіковане законодавство, яке б регламентувало досудове провадження. Вона характеризується приватно-позовною основою в системі загального права [3, с. 310]. Відповідно, основним джерелом кримінального процесуального права є судова практика, і тільки другим джерелом буде статутне право (закон) [4, с. 26]. При цьому більша частина нормативно-правових актів стосовно кримінального судочинства пов'язана із застосуванням заходів примусу, а кримінальний процес зазвичай структурований на стадії досудового провадження, попереднього розгляду справи в суді, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку [5, с. 9].

Зокрема, в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північній Ірландії відсутні стадія початку кримінального провадження і стадія попереднього (досудового) розслідування. Для них вони не самостійні стадії процесу, а дещо єдине, що здійснюється переважно без дотримання встановлених законом чітко формалізованих правил (наприклад, рішення про початок провадження не оформлюється певним офіційним актом; не складаються спеціальні процесуальні документи про прийняття справи до провадження, про пред'явлення обвинувачення). Більше того, на цьому етапі провадження по кримінальних справах відсутня відмінність між діями, які в нашому законодавстві прийнято йменувати оперативно-розшуковими та слідчими. Цей етап (стадію) нерідко називають поліцейським розслідуванням (police enquiry, police investigation) або досудовим збиранням доказів (досудовим провадженням). При цьому в Об'єднаному королівстві відсутня сувора регламентація правом діяльності спеціальних державних органів зі збирання доказів до початку провадження справи в суді. Разом із тим у передбачених законодавством випадках між досудовим збиранням доказів (поліцейським розслідуванням) і розглядом справи по суті (trial) часто «вклинюється» проміжна стадія, специфічна для англосаксонського кримінального судочинства.

Її сутність полягає в розгляді магістратським судом (суддею) справи з метою перевірки законності й обґрунтованості запобіжного заходу, видачі наказу на арешт чи обшук, визначення достатності доказів для розгляду справи по суті, його предметної й територіальної підсудності, а також вирішення питання про направлення справи в Суд корони для розгляду по суті чи призначення заходу покарання [5, с. 46–47].

Не менш цікавим є питання врегулювання в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північній Ірландії питання допустимості доказів, отриманих, зокрема, в ході досудового провадження. Адже специфікою англійського доказового права є те, що основним критерієм для визнання того чи іншого доказу допустимим є не дотримання закону чи інших правових приписів під час його отримання, а внутрішні властивості самого доказу, його здатність доказувати обставини, що підлягають установленню в ході судового розгляду. Мова йде про те, що історично доказове право ніколи не розглядалося тут як інструмент забезпечення прав особи. Його основною метою було створення таких правил доказування, які давали б змогу усунути з процесу чи не допустити в процес сумнівні докази. Якщо доказ, на думку англійського судді, не викликає сумніву (навіть якщо він отриманий із порушенням процедури) та здатний виконати свою процесуальну місію, пов'язану з в'яненням обставин справи для постановки справедливого вироку, то нема ніяких причин відмовлятися від такого доказу [5, с. 86–87].

З приводу ж засобів збирання доказів під час досудового провадження (поліцейського розслідування), то вказана діяльність складається з двох груп кримінальних процесуальних дій: зі збирання доказової інформації, необхідної для розкриття злочину та звинувачення в його скоєнні винної особи; із застосування заходів процесуального примусу, допустимого під час будь-якого кримінального переслідування. При цьому за своїм змістом усю суму дій, дозволених англійській поліції під час розслідування кримінальних справ, можна розділити на дії, які вчиняються тільки з дозволу суду, і дії, які поліція вправі вчиняти без такого дозволу. Зокрема, серед поліцейських дій, які пов'язані з обмеженням прав особи та проводяться з дозволу суду, варто виокремити обшук. Проте існує чимало випадків, коли поліція вправі проводити обшук без судового наказу: наприклад, обшук, що супроводжує арешт; обшук місця проживання арештованого; особистий обшук чи обшук транспортних засобів за наявності підстав уважати, що в підозрюваного знаходяться крадені речі чи заборонені предмети. Тому у випадках, коли поліції потрібно вийти за межі наданих їй повноважень (мова йде про загальне правило, згідно з яким вона може вчиняти тільки те, що прямо дозволено законом чи іншими нормативними актами), вона зобов'язана звернутися до суду з клопотанням про видачу судового наказу – процесуального акта, що дозволяє вчинити певну дію. Для отримання такого наказу поліції необхідно представити суду підстави для вчинення дії чи застосування заходу процесуального примусу. Тобто, по суті, потрібно сформулювати обвинувачення. Із цією метою особа, котра провадить досудове розслідування, складає процесуальний документ, який називається «інформація», де містяться відомості про злочин та особу, підозрювану в його скоєнні. Указана інформація адресується в магістратський суд, який розглядає питання про наявність підстав для видачі відповідного наказу. За ствердного для поліції рішення щодо питання вона отримує право провести дію чи застосувати захід, ука-

заний у виданому магістратським судом наказі [5, с. 103–104, 108–109; 6, с. 41–42].

Процедура отримання дозволу та проведення обшуку, вилучення власності закріплена в Халсбарі Законів Англії (том 26, 1990), який базується на Британському Законі 1984 року про поліцейські та кримінальні свідчення й на Практичному кодексі для виконання службовцями поліції передбаченого законом права на затримання та обшук 1986 року. Зокрема, в ст. 669 «Обшук за згодою» зазначається, «якщо передбачається провести обшук приміщення з дозволу конкретної особи, то ця особа має дати такий дозвіл у письмовому вигляді. Звернувшись за дозволом, поліцейський повинен точно сформулювати мету обшуку та інформувати заінтересовану особу про те, що вона не зобов'язана давати згоду і що будь-який вилучений предмет може слугувати доказом. Якщо в цей час особа не підозрюється в учиненні злочину, поліцейський мусить повідомити її про це. Однак не варто добиватися згоди на обшук, якщо це викликає надмірні незручності для особи, котра має дати дозвіл» [7, с. 332]. Стаття 685 зазначеного акта присвячена процедурі вилучення власності, а саме: «... поліцейський, який законно перебуває у приміщенні, може вилучити з нього будь-який предмет, якщо в нього є достатні підстави вважати, що: 1) предмет застосовували під час здійснення злочину; 2) його необхідно вилучити, щоб запобігти його приховуванню, втраті, пошкодженню, зміні або знищенню. Поліцейський, який законно перебуває в приміщенні, може також вилучити будь-яку річ у цьому приміщенні, якщо в нього є достатньо підстав уважати, що: а) вона є доказом, пов'язаним зі злочинном, який він розслідує, або з будь-яким іншим злочином; б) що необхідно вилучити її, щоб запобігти її приховуванню, втраті, зміні або знищенню». Окрім того, поліцейський вправі вимагати будь-яку інформацію, яка зберігається на комп'ютері й може бути вилучена, щоб перевести її у форму, в якій вона може бути видима й прочитувана, за умов свого законного перебування в приміщенні, наявності достатніх підстав уважати, що цей доказ стосується злочину, а ця інформація застосовувалася під час його здійснення й може бути приховуваною, втраченою, піддробленою чи знищеною. Разом із тим забороняється вилучати доказ, що є предметом «юридичної недоторканності» [7, с. 338].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що в кримінальному процесуальному законодавстві Об'єднаного Королівства Великобританії та Північній Ірландії вилучення майна належить до заходів, які пов'язані з обмеженням прав громадян. Залежно від того, в рамках якого заходу та за яких умов таке вилучення буде відбуватися, вирішується питання про необхідність попереднього отримання дозволу на його проведення. Відповідно, вилучення майна може бути як складником обшуку, так і самостійною дією – «вилучення власності».

Дещо подібним з англійським є підхід до визначення предмета кримінального процесу в США, які теж є представниками англосаксонської правової сім'ї. З приводу законодавчої регламентації діяльності прокуратури, поліції й інших органів, які провадять досудове розслідування по кримінальних справах, то вона є неповною. У зв'язку з чим наявні прогалини заповнюються підзаконними актами чи нормами неписаного права. Порівняно недавно з'явилися кримінальні процесуальні закони з окремих питань, пов'язаних із досудовими діями, які можуть істотно обмежити права особи. При цьому варто відмітити, що в законодавстві США та судовій практиці не використовуються

звичні для нашого національного кримінального процесуально-го права терміни «запобіжні заходи» й «заходи процесуального примусу». Згідно з Федеральними правилами кримінального процесу, в окружних судах США стосовно осіб, які підпали під сферу кримінального процесу, можуть застосовуватися заходи, що обмежують права громадян [8 с. 46]. Так, у США з моменту отримання та реєстрації інформації про подію чи чийсь поступок, що містить ознаки злочину, вправі проводити широке коло дій, що не суперечать правовим приписам, які охороняють права й законні інтереси громадян та організацій, з виявлення, фіксації, перевірки й дослідження фактичних даних, які після відповідної перевірки й оформлення можуть бути використані як докази під час розгляду справи в суді. Зокрема, поліцейському дозволено виявляти та збирати предмети й документи, які можуть в результаті стати, відповідно, речовими чи письмовими доказами, інтерв'ювати потерпілих або свідків, ставити питання ймовірному підозрюваному, який знаходиться на волі, стосовно даних про його особистість та інших обставин, залучати інформаторів та отримувати від них необхідні відомості, оглядати житлові й службові приміщення, консультуватися зі спеціалістами. Окрім того, серед дій, які може здійснювати уповноважена на розслідування особа, варто виокремити прийняття та реалізацію в установленому правовими приписами порядку рішень про застосування заходів процесуального примусу (привід, затримання, арешт, обшук, ввімка тощо). Для окремих із указаних заходів установлений особливий правовий режим. У IV поправці до Конституції США наголошено: «Право народу на охорону особистості, житла, паперів і майна від необгрунтованих обшуків чи арештів не повинно порушуватися, і ордер на обшук чи арешт не будуть видаватися без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою обіцяркою. Такі ордери повинні містити детальний опис місця обшуку, а також осіб і майна, що підлягають арешту» [7, с. 341]. При цьому на етапі досудового (поліцейського) розслідування дії, що потребують судової санкції, зазвичай не проводяться. Це пояснюється тим, що, наприклад, отримання судової санкції на проведення обшуку потребує часу та представлення матеріалів, необхідних для обґрунтування такої дії (із цього правила є певні винятки: без санкції суду допускається проведення приміщень у випадках, які не терплять зволікань; дозволяється за певних умов обшукувати одяг і транспортний засіб підозрюваного) [5, с. 167–168, 222, 224].

Щодо процедури вилучення майна під час обшуку, то варто відмітити той факт, що обшук буде вважатися допустимим, а отже, і докази, отримані в ході його проведення, тільки за наявності судового ордеру, в якому чітко вказується місце його проведення та предмети, що підлягають вилученню. Під час проведення обшуку не повинні бути присутніми сторонні особи (поняті), не складається протокол. Тому попередня вказівка в ордері на предмети, що підлягають виявленню, і подальше їх вилучення покликані гарантувати ту обставину, що вилучені речі дійсно знаходилися в підозрюваного. Результати обшуку вводяться в процес доказування шляхом допиту поліцейського в суді. Разом із тим не потребують судового дозволу дії з вилучення під час обшуку доказів, що лежать відкрито й не вказані в ордері [9, с. 29–37]. Окрім того, згідно з положеннями поправки V до Конституції США (1791 року), винятками щодо необхідності ордеру є: а) обшук, пов'язаний з арештом; б) затримання та обшук з метою вилучення зброї, що ґрунтуються

на розумній підозрі; в) обшук за добровільної згоди; г) обшук, викликаний терміновими обставинами [7, с. 342].

Заслуговує на увагу той факт, що в США на законодавчому рівні використовується термін «обшуки та вилучення» (правило 41 глави IX «Додаткові та спеціальні процесуальні дії» Федеральних правил кримінального процесу в окружних судах США). Тобто обшук полягає в пошуку предметів, які підлягають вилученню в ході його проведення. Зокрема, ордер на обшук чи вилучення може бути виданий на: «(1) власність, яка підтверджує факт учинення кримінального злочину; (2) контрабанду, майно, здобуте злочинним шляхом, чи речі, що знаходяться в іншому злочинному володінні; (3) власність, яку мають намір чи намагаються використати або яка використовується чи використовувалася як знаряддя вчинення кримінального злочину; (4) особу, для арешту якої існує імовірна причина чи яка незаконно утримується». Окрім того, майно може бути вилученим без обшуку, якщо воно не сховане від сторонніх очей і знаходиться «у всіх на виду», а також якщо знаходиться на «відкритих полях» (рішення Верховного Суду США по справі Олівера 1987 року) [10, с. 36–40, 45–47].

Висновки. Отже, у кримінальному процесуальному законодавстві США, як і в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії, відсутній поділ процесуальних дій на слідчі дії, заходи процесуального примусу, запобіжні заходи, а виокремлюються дії, пов'язані з обмеженням прав громадян. Фактичне вилучення майна може здійснюватися як у рамках обшуку, так і без його проведення за умови законного перебування на місці його виявлення («у всіх на виду», «відкрите поле» тощо). Загалом же аналіз законодавства країн англосаксонської правової системи дає змогу дійти висновку, що термін «тимчасове вилучення майна» в правових нормах указаних країн не використовується. У цих державах вилучення майна є дією, пов'язаною з обмеженням прав громадян. Воно може бути як самостійним заходом, так й елементом обшуку.

Література:

1. Войтюк О.С., Кравченко О.В. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 174–177. URL: http://www.pap.in.ua/7_2014/52.pdf (дата звернення: 09.08.2018).
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. 656 с.
3. Гринюк В.О. Порівняльно-правові аспекти порядку реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 5. С. 308–312.
4. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учебное пособие. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.
5. Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. Москва: Зерцало – М, 2002. 528 с.
6. Стойко Н.Г., Шагинян А.С. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект. Красноярск, 1997. 82 с.
7. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.
8. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. Москва: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

9. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учебное пособие. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.
10. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. Москва: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

Галась И. А. Временное изъятие имущества в уголовном процессуальном законодательстве стран англосаксонской правовой системы

Аннотация. В статье на основе анализа научных взглядов ученых рассмотрен зарубежный опыт изъятия имущества в уголовном процессуальном законодательстве стран англосаксонской правовой системы. Акцентируется внимание на том, что термин «временное изъятие имущества» в правовых нормах указанных в статье стран не используется, ведь в этих государствах изъятие имущества является действием, которое связано с ограничением прав граждан,

оно может быть как самостоятельным мероприятием, так и элементом обыска.

Ключевые слова: временное изъятие имущества, уголовное процессуальное законодательство, англосаксонская правовая система.

Halas I. Temporary seizure of property in the criminal procedural law of the Anglo-Saxon legal system

Summary. In the article, on the basis of the fiction of scientific views of scientists, the foreign experience of property seizure in the criminal procedural law of the countries of the Anglo-Saxon legal system was considered. The emphasis is placed on the fact that the term “temporary seizure of property” is not used in the legal norms specified in the article of the countries, since in these states the seizure of property is an action related to the restriction of the rights of citizens, it can be both an independent measure and an element of the search.

Key words: temporary seizure of property, criminal procedural law, Anglo-Saxon legal system.